
Віктар Казько

...без каранёў, з абылганай гісторыяй,
бязмоўныя, ці ёсьць, ці былі мы, ці будзем?..

Час пярэваратня,

альбо Як я сыплю цукар

Ён ужо крыху адышоўся ад Люцыферавай хаты, разважаючы, да чаго ж хворая сама зямля, па якой ён ідзе. Ці не на ўсе чалавечыя хваробы разам. Зямлі перадаліся, пэўна, хваробы чалавека. Яна не была такой зьянжожанай, набітай болькамі, скуламі і адразу пасля вайны. Апошнім часам дык, здаецца, усё наладзілася. Лес толькі і вада заняпалі, але гэта таму, што гаспадарылі там жук ды жаба – браканьеры. А поле пачало ўжо радзіць, і сады падняліся, прыкрылі, прыхавалі белы бязплодны пясочак, явілі чалавеку, небу зямлю ўдзячна ўрадлівую.

Тутака ж поле, занядбанае, пакінутае без чалавечай ласкі і догляду, як перакулілася, увесь гумус нібыта пайшоў на той сьвет. Ад яго засталіся дзе-нідзе толькі чарнявыя плямкі, знакі ад былой нівы, а так паўсюдна выспы і пралысіны белага пяску і жвіру. Зямля як выпнула на пагляд чалавеку свой белы закарэлы боль.

Але ён ужо і не зважаў на той боль: няма вайны – і добра.

Заканчэньне.

Пачатак

у №1, 3 (20, 22).

І тут перад ім паўстала даволі вялікая копанка, сажалка. Толькі была яна хоць і глыбокая, і стаяла самая што ні на ёсьць пара, калі ўсё жывое прыцягвала вясновую ваду і прагна піло, піло, засьцерагаючы сябе ад сушы і смагі, пустая. Зусім пустая, бяз кропелькі вады дзе-небудзь з краёчку ці пасярэдзіне – белае-белае, як прыхоплене прымаразкам, інсеем разасланае па беразе, вымачанае ўжо ў возеры ці рацэ палатно – сумны пракаветны тут пясочак. Толькі, па-ўсім, ваду высмактаў з копанкі ня ён. бо расло ўсё ж на ім нешта. Высушаны трысьнэг там меўся, ніца і рабенька руда прыпадаў да зямлі, вецер казытаў мятлікавыя макаўкі мінулагадняга чароту. А сярод гэтага чароту і трысьнягу праклёўваўся ўжо і маладзенькі вастраносенькі чарот.

Сажалку, падобна на тое, нехта ўзяў аберуч, падняў, перакуліў і выпіў набгом, усяго да донца, да апошнія кроплі. На беразе гэтай высахлай сажалкі сядзеў падлетак, што дзядок. Сядзеў сумна і нецікаўна, як старая ў хаце сядзіць на лаве, запаліўшы печ, пазірае на агонь і ў акно на дарогу. І нічога ня бачыць. Бо на самой справе позірк яе – у мінулае. Вось так і гэты хлопчык на беразе выпетранай сажалкі сядзеў і бачыў, пэўна, перад сабой ні то будучае, ні то мінулае.

А сам ён быў ныйнакш як з мінулага. Час нараджае ня толькі прыдатных яму людзей, але і надае, стварае ад позірку, твару – да формы пазногцяў аблічча, якое ня можа прыналежаць аніякаму іншаму часу, дню і веку. Гэты хлопчык быў цалкам з ягоных дзён. У яго часу, у яго пары былі свае дзеці. Сёньняшні час мае дзяцей зусім іншых. Зьнікла з іх твараў вясковае ды і гарадское рабаціньне, сышла з-пад вачэй учарнеласьць паўсядзённага недаяданья, сінеча, што іншым разам была і на шчоках такога ж колеру, які бывае ў згаладалых птушанятаў. А ўваччу стаяў адбітак амаль па-даросламу пражытага гаротнага дня. І апрануты ён быў...

Не, гэты хлопчык на вопратку ня быў абдзелены, хаця ўсё іншае было ў яго абліччы з мінулага веку, ваеннага, акупацыйнага часу. І яшчэ, ён вельмі, вельмі нагадваў яму некага, ці то старога, ці то малага, якога ён некалі ўжо бачыў, сустракаўся з ім.

Хлопчык нікольні не здзівіўся яго зьяўленьню, нават не павярнуўся ў ягоны бок, толькі галавой павёў, нібыта міма яго прайшла гэтым днём процьма марнатраўнага і надакучлівага народу.

– Ты чаго такі нелюдзімы? – мімаволі спытаў ён у хлопчыка.

Хлопчык не адказаў, толькі больш пільна пачаў прыглядацца да яго неяк не па-чалавечы змяіна нерухомымі загусьцела карымі да наўлоўнага пераходу ў зялёнае зрэнкамі.

– Чаму ты ня ў школе? – зноў спытаў ён хлопчыка. На гэты раз той адказаў яму. Пытаньнем.

– Якая школа?

– Ці мала якая, звычайная.

– Звычайная? – хлопчык зірнуў у бок пройдзеных ім вёсак, ён таксама зірнуў і сумеўся.

– Ну, не сядзеў бы тут адзін, ня мёрз хаця б. Сумна ж.

– Сумна, – пагадзіўся хлопчык. – А што рабіць.

– Пайшоў бы ў сяло, на вуліцу. Пагуляў бы са сваімі хаўруснікамі, равесьнікамі.

– Хаўруснікамі, равесьнікамі, – чамусьці дарослым голасам, ці ня басам, загаварыў хлопчык. І ён ажно здрыгануўся ад таго голасу. Чуў ён яго, ён гучаў увушшу яму яшчэ і зараз. І таму, як не жадаў таго, як ня прагнуў, ня здолеў паглядзець у вочы хлопчыку. Яму прыгадалася нешта вельмі няпэўнае і далёкае. Такое няпэўнае, далёкае і ў такім тумане і мроіве, што ён ня мог даць веры, што гэта магло быць, было.

І ён, бяз горычы і болю, бо знаходзіўся недзе там, дзе чалавеку не стае ні горы-

чы, ні болю, бо яму ўжо не шкада нічога... Толькі думка трымціць і рвецца, як трава прабіваецца вонку з цела, што на гэтым сьведзе прыгаворана адно толькі да дажываньня, дажыцьця.

І думка яго не была ні злой і ні добрай, бяздумная думка, што трымала жыцьцё ўжо нават ня розумам, ня сэрцам – вачыма.

У свой час, канечне, у яго не было выбару. Але была магчымасьць дзьвюх будучыняў, двух лёсаў. І калі б ён быў вольны выбіраць – застацца пры здаровых да самага скону нагах і пражыць п'яньнекае жыцьцё ў калгасным целе, якім-небудзь конюшца ці павярнуць усё на тое, як яно было і ёсьць, але абязножыць у якіх-небудзь дваццаць з нечым гадоў і з перацятым зараз і заўсёды ад недахопу паветра горлам, ён, безумоўна, выбраў бы апошняе: бязногасьць і перацятасьць горла.

Так ён думаў да гэтага, быў упэўнены і перакананы ў гэтым, гатовы перагрызьці глотку кожнаму, хто думае інакш, думаў да той пары, пакуль ня быў змушаны гэтым нябачным, мо якраз тым, хто і перагаварыў яго жыцьцё, сустрэцца на беразе гэтай перасохлай копанкі з хлопчыкам, зазірнуць яму ў вочы і пачуць, убачыць...

Не, тут усё дзіва ў хлопчыку, некім спасланым яму. Ці ж на самой справе гэта хлопчык, ці то дзядок, што некалі ратаваў яго кабылку ад перагавораў? Ці то сапраўды... Не, не, гэта было па-за яго розумам. Ды і шэсьцьдзясят з гакам гадоў ён ня ўседзеў бы на адным месцы. Ні за што ня ўседзеў.

Хаця, з другога боку, адкуль узяўся гэты хлопчык – сьсінелы, што палявы грыбок на лекі ад жывата, на які ён у дзяцінстве пакутаваў? Адзіны хлопчык, як адзіны і ён, хто вярнуўся пасьяля вайны ў сяло. Адзіны хлопчык у вымерлай вёсцы.

Чаго ён пайшоў на пусты бераг высахлай сажалкі, сасьмяглай у часе?... Якой трасцы ён ходзіць, сноўдае туды-сюды, бльгаецца пад нагамі? Няма каму перабіць яму ногі. Каго ён тут падчэквае, вызірае, колькі часу: дзень, год, стагоддзе? Ягоны ўласны, збыты ўжо век?

Так, сыходзілася – ягоны век. Ягоны век ішоў сьледам за ім. Гнаўся і гнаў яго, цкаваў, што сабаку. І вось дагнаў, прыціснуў. Увесь ягоны век ішоў сьледам за ім і гэты хлопчык, дзядок. І вось яны сышліся. І няма, няма ў іх слова адно аднаму. Няма.

А ішлі ж сьледам адно за адным, бо несьлі ж слова, калі ж пасьпелі перагаварыць, пазбавіцца гэтага слова. І цяпер ужо ніхто ніколі ня ўведае, што было ім сказаць адно аднаму: падзякваць, дакарыць, праклясьці. Але каго? Хто ж вінны за яго абсечанае і скалечанае маленства? Толькі ён сам. А ня ён – дык хто? Хто? Мо якраз на гэтае пытаньне хацеў адказаць яму дзядок-хлопчык, які ўратаваў перагавораную людзьмі ягоную кабылку. Хацеў, але збаяўся. Бо страх нарадзіўся паперад кожнага з нас. Страх нас забівае і прымушае жыць.

І хлопчык, як некалі і ён, пажадаў назаўсёды застацца ў сваім страху, пажадаў назаўсёды застацца ў сваім узросьце, хлопчыкам. Яшчэ да таго, як яго ўзьвялі ў матросы, прызвалі ў войска, ён сеў на беразе тады паўнюткай сажалкі і чакаў. Чакаў яго. Бо ведаў, што напрыканцы сваёй дарогі ён прыб'ецца ад безьліч колькі разоў памерлых могілак да мёртвай рэчкі, вымерлай да беллага пяску вёскі. Сеў, бо нешта яшчэ з дзяцінства бунтоўна высьпявала ў ім. Толькі ён увесь час душыў гэта ў сабе. Хаваў і душыў. Душыў і хаваў, як сёньня школьніцы-мамы душаць і хаваюць сваіх дзетак. І вось ён вока ў вока сышоўся з задушаным сваім бунтам. Некалі такі ўпэўнены ў праведнасьці і правільнасьці свайго выбару... Хаця і не зусім свайго, але ж... усё ж... Не і не, ён не жадае нічога перайначваць у сваім жыцьці.

Ён проста разгублены ці мо і згублены, пасеяны сярод жывых і мёртвых чалавек...

Але ж, усё ж у яго была копанка, поўная вады, уюноў, жаб, апалонікаў. Га-

лоўнае, халоднае і гаротнае на чуж-чужаніне дзяцінства. У яго былі хаўруснікі, равеснікі. Падшыванцы такія ж, як і ён, з якімі ён мог і пабіцца, і памірыцца і зрабіць шкоду. Хата нарэшце з жывымі, хаця і змрочнымі вугламі. Была, было і, верылася, будзе. А тут?

Але ж... А ўсё ж...

Непрыкаяны хлопчык-дзядок, ці дзядок-хлопчык ходзіць за ім сёння, таму што пазбаўлены нечага значна большага, чымсьці дзяцінства, хаты, копанкі.

Пазбаўлены ўласнага лёсу.

– Божа, – мовіў ён сабе, хлопчыку і дзядку, што жылі ў ім. – Божа бацька, сын і дух, спыніце зямлю, я сыду.

Вось так надыйшло для мяне дваццаць першае стагоддзе. Так я сустрэў новы, як сёння кажучы, міленіум, свой, альбо ўжо чужы – хто ведае. Адмаўленьнем розуму, перакуленасцю новы век кінуўся дажоўваць мяне. Чужая знакаваць працягвае мяне дратаваць. Пайшло і заканчваецца ўжо другое лета новага стагоддзя. Зямлю ссушыла, спапяліла сьпякота. Напрыканцы міленіума счарнелі і сталі горкімі нашы рэкі, воды, цяпер жа яны, здаецца, прапалі зусім, пацяклі наадварот і зніклі ў вечнасці, у рацэ Леце. Сонца абрынула на зямлю і папакло ў ёй, як у печы, нават бульбу. Мышы настырч працяцелі палеткі, пайшлі ўглыб, дзе ёсць хоць крыху назапашанай яшчэ колісь вільгаці. І сёння з таго глыбу пры слабенькай расе выходзяць уначы на паверхню. І даядаюць сьпечаную бульбу. Коцяць, падцягваюць да сваіх нораў і востранька грызучы. Тое ж перарабляюць і лічынкі хрушчоў, даўно ўжо нябачаных намі вясной, з нічога, падобна, адроджаных гэтым знішчальна-разбуральным летам. Завяршае гэтае дзікае паляванне прыроды на палях прунь, які піша на бульбе і дасялае чалавеку пасланьне, ліст ад сатаны. Нас ванітуе ад яго пісьменства, але няма куды падзецца. Мы душымся, але вымушаныя спажываць гэтыя атрутныя недаедкі. Бо і ўвесь сьвет ужо, які некалі бязмежна любіў памяркоўных і працавітых беларусаў, сёння рашуча выракся іх. Нібыта такіх людзей, такога народу ніколі і не было. І сапраўды, без каранёў, з абыгнанай гісторыяй, бязмоўныя, ці ёсць, ці былі мы, ці будзем?..

Адзінае, што мяне трымае ў гэты горкі час, гэта тое, што ніколі і нікому ўва мне ня выпаліць, ня знішчыць і не забіць, пры ўсім спрыце, умельстве чараваць і салодка хлусіць – гэта мая памяць і вернасць ёй, хаця я сам чалавек амаль цалкам казённы: дзетдом, фабзайніцтва, тэхнікум – вырашчаны за казённы кошт, але на самым пачатку, калі нічога яшчэ ня цяміў, быў немаўлём у матчынай хаце, я чуў матчынае слова, слова бабулі, што пражыла на гэтай бясконца любай ёй зямлі сто дваццаць гадоў. Іх голас, іх слова назаўсёды, да скону дзён маіх ува мне і са мной, якія б званары і якія званы ні білі б мне сёння ў вушы. Бо ішоў век і час,

Калі я ўжо быў

І быў яшчэ на гэтай зямлі. Гэта калі я на краі сьвету, на чужыне здзейсніў сваю хваравітую і пякучую мару, якая яшчэ з падпaskaвага дзяцінства дапякала і гняла мяне. Але пра ўсё па парадку.

Пачалося гэта на балоце, калі я выбег на ваўка, пра што ўжо расказваў. Толькі не дагаварыў, што калі мы з тым ваўком разышліся і я вярнуўся да хлопцаў, тыя спыталі ў мяне: а ці зазіраў я ў вочы ваўку? Шчыра кажучы, я гэтага ня помніў ужо, не да ўспамінаў было на тую дзіцячую распачную хвіліну. І таму ня вельмі схлусіў, калі сказаў: не, вочы ў вочы мы са зьверам, пэўна, не сышліся. Хлопцы ўхвалілі мяне: я паступіў мудра. Чалавеку глядзець у вочы зьвера нельга. У зьвера адразу ж працянаецца зьвярынае. А чалавек сляпянее і як бы зрастаецца з зямлёй. Душа яго праз пяты адыходзіць у зямлю. І невядома, куды яна пойдзе, дзе апынецца.

Гэта мяне і напалохала, а яшчэ больш здзівіла і спадабалася. Мне да сьмерці хацелася сустрэцца з маці, яе душой, што пайшла ўжо на той сьвет. Я пра сябе маліў

аб гэтым доўгія мае сіроча мулкія ночы. Не, я ня прагнуў і не прасіў у іх сьмерці. Няспынна толькі думаў, чакаў і спадзяваўся. І аніяк ня мог паверыць у незваротнасьць чалавечага паміраньня, а тым больш у канчатковую сьмерць маці.

І як жа я кляў і ганіў сябе тады, што не здагадаўся зазірнуць у вочы зьверу. Адразу ж мог перайначыць усё сваё жыцьцё. Мая душа пайшла б усюды за матчынай. Я напаткаў бы яе след і не дазволіў бы ёй пакінуць мяне. Мы б назаўсёды засталіся б разам. Упусьціў сваё шчасьце, а воўка ўжо і сьлед прастыў, даядае недзе ў карчах авечку і нікольні ня думае пра мяне. Калі толькі мы зноў з ім убачымся?

І з тае пары я даволі доўга шукаў у лесе ваўка, унадзіўся бегаць да калгаснай кашары: а мо ён згадае пра паслухмяную авечку і завітае зноў па яе, і тады я ўжо не ўпушчу свайго шанцу. Але, як гэта часта са мной здаралася, нехта ашчаджаў мяне. Мо й маці з таго сьвету. Бог мілаваў сустрэцца з якім там ні было сур'ёзным зьверам. Хаця выходзіў і на мядзьведзя, на кал яго ў тайзе, што яшчэ дыміўся, але самога мядзьведзя, дзякуй Богу, ужо нідзе паблізу не было. А я абавязкова зазірнуў бы яму ў вочы. Гэта было як насланьне, навалач нейкая, што не праходзіла і з узростам. Што б ні казалі, а глупства ўсё ж – хвароба.

Гэта хвароба была неадчэпнай. Хаця я і разумеў, усё разумеў. У вочы зьверу нельга глядзець, бо ён адчувае небясьпеку, думае, што так яму пагражаюць і зараз нападуць. І тады ў ім, нават свойскім, прыручаным і дрэсіраваным, прачынаецца пракаветны інстынкт. І гучыць загад стагоддзяў: апярэдзь і забі сам. Але да старасьці я адмаўляўся верыць гэтаму. Мне было цікава: чалавек жа таксама зьвер, такім чынам нашая прырода, чалавека і зьвера, аднолькавая. Мы ж з ім сапраўды адной крыві. У крыві абодвух нас спрадэку і да сёньняшніх дзён жыве прага збойства. Сіла і спрыт зьнішчэньня. Чаму ж я, апроч інстынктаў надзелены яшчэ і розумам, па Дарвіну – прадукт і носьбіт эвалюцыі, павінен саступаць зьверу?

Праверыць сваю думку мне не было на кім. Хіба толькі схадзіць у заапарк. Але мне да болу было шкода зняволенага зьвера, зьвера ў клетцы. Я ня мог з яго зьдэквацца, эксьперыментаваць на ім. І ў заапарку я пазьбягаў іўдзейскіх вачэй малпаў, вачэй мядзьведзя і ваўка, што праз жалезныя прэнткі клетак глядзелі скрозь чалавека, грэбавалі чалавекам, заўсёдна трымаючы ў засмужаных чалавечай жорсткасьцю, павернутых у сярэдзіну сябе вачах толькі свой лёс, свой берлаг, сваю лясную сыцежку.

Я наважваўся бяз сораму і адчуваньня віны глядзець у вочы толькі гадам. Хаця мо і тут ня быў правы. Зьдзек з каго б тое ні было, хто табе ня можа адказаць, нават моўчкі плюнуць у твар, застаецца зьдэкам. Нават калі гэта прарабляецца з падкалодным гадам. Але ў вачах шматлікіх гадзюк, да якіх прыглядаўся, я бачыў толькі пагардлівую пустату. У гадзюк ня мелася нават зрэнак. Адразу і на ўсё вока толькі жоўтая ці зялёная бездань, правал, праз які чалавек, не спатыкнуўшыся, можа ісьці на той сьвет.

Цікавым і прыцягальным мне было і вока сабакі. Толькі мне з імі чамусьці не шанцавала. А мо і наадварот шанцавала. Я ніяк ня мог нарвацца на свайго сабаку, які б паставіў кропку на маёй дасьціпнасьці. Хаця і былі экзэмпляры – мароз па целе. Бальтэр'еры ці бутлегеры, ратвейлеры, а мо і роверы: пашчу парву і клубам тваім закушу. Але я ішоў на іх, як ідуць да калыскі крыклівага і капрызлівага немаўляці. І яны, плююць цераз плячо, раз ці два падаўшы голас, падціскалі хвасты, слаліся па зямлі і наравілі прылашчыцца, лізнуць мне руку.

І з цягам часу пачаў ужо забывацца на сваю хваробу, пачаў губляць, забываць сваё дзіцячае жаданьне. Паразумнеў. Хаця якое там паразумнеў. Гэта, пэўна, адна з самых вялікіх памылак чалавека, што з гадамі ён разумнее. Каб так было, зямля б не ўгіналася ад чалавечай мудрасьці, не стагнала і не сыходзіла кроўю.

Першае сьведчаньне сіндрому старасьці – дараваньне сабе марна збытых з гадамі надзеяў і спадзяваньняў, страта сораму і маладога, рызыкавага глупства, што

часам межавала ў табе з авантурнасьцю, а мо нават і з пошасьцю. І абгрунтаванасьць такога дараваньня, такіх стратаў. Паньляя, безнадзейная і таму часам агрэсіўная. Бо нельга пазбавіцца адчуваньня, што гэта ўжо конча, незваротна, хаця ты і маніш сабе: ну што тут такога – не зазірнуў у вочы зьверу. Ат, бяды, зазірнуў не зазірнуў. Вось жонцы футра новае трэба, ды кухню б танна здабыць і сьпінагрызаў сваіх у інстытут «паступіць». Во дзе той зьвер, якому сапраўды без бутэлькі страшна ў вочы зазірнуць.

І ты, падобна, ужо і не жывеш. Брыдзеш па раскіслай ад восеньскіх дажджоў дарозе. Па размоклай гліне, з якой ледзь выдзіраеш ногі, столькі наліпла яе на твае чаравікі, таксама ўжо мокрая, такія ж кіслыя, што і твар твой, і спатнелае цела.

Я яшчэ не дажыўся да такога, але час гэты людажэрны ўжо, пэўна, падчэкваў мяне за вуглом апошняй хаты маёй вуліцы. Бо ўсё менш і менш адгукалася і стагнала душа на бясконцыя перамены надвор'я, наважвалася, не баючыся скразьнякоў і прастуды, выскокваць на двор у дождж і сьнег, страчвала безразважную вернасьць маладому і дужаму глупству, аддавала перавагу ўжо ня дзеянню, а сузіральнасьці.

Мо за гэтай сузіральнасьцю я і забыўся б на сьлёзы і боль дзяцінства, на жаданьне адпусьціць сваю душу на волю, каб яна, жахаючыся ад страху, ня бачыла той і гэты сьвет, тагасьветных і жывых людзей: чаго прысьпешваць жыцьцё і выпрабоўваць лёс, хутка ўсё адбудзецца само па сабе. Мо б так яно і было. Зямля перапоўнена нязбытым. Нязбытага, няспраўджанага на ёй столькі, што, пэўна, шчылінкі маленькай чалавеку праціснуцца ўжо няма.

Але тут надарылася нечаканая паездка. Вандроўка. І не куды-небудзь, а ў Амерыку, сур'ёзна жадаць наведць якую звычайнаму сьмяротнаму было таксама глупствам, амаль вар'яцтвам. Мо іменна таму кожны савецкі чалавек добра ведаў, як сябе паводзіць у той далёкай Амерыцы, што можна, а што – ні-ні. І мяне хто толькі ні вучыў, хто толькі ні расказваў, праз што і кудою трэба ехаць у тую Амерыку, як там ступаць, куды і каму глядзець, што за людзі амерыканцы.

– Чэсныя, – сказаў адзін са знаёмых, якому пашчасыціла сярод іх пабыць. – Здаў гарнітур у хімчыстку, забыўся дзесяць даляраў. Пабег – як ляжалі грошы ў кішэні, так і ляжаць. Чэсныя, сукі. Але глядзі... Магчымы правакацыі.

Якраз на тую пару, перад саменькім маім ад'ездам, вярнуўся з Амерыкі Алесь Адамовіч. Не, ён нічому не вучыў мяне. Я толькі папрысутнічаў пры гаворцы з Васілём Быкавым пра яго паездку. Хаця, павінен адзначыць, уласна кажучы, і гаворкі, здаецца, аніякай пра гэта паміж імі не было.

Сонечным поўднем, ужо не зусім летнім, але яшчэ і ня восеньскім, больш набліжаным да ласкавага і цёплага бабінага лета, яны стаялі на прыступках Рускага драматычнага тэатру і гаварылі паміж сабой, нібыта як акторы са сцэны. А я быў адзіным іх слухачом і глядачом.

Пра што яны гаварылі, па-ўсім, ня мела значэньня, ці то мне так здавалася. Хаця я не аднойчы быў сьведкам такой іх размовы, што, на маю думку, ніяк не суадносілася ні з рэчаіснасьцю, бягучым днём і тым, што гучала ў іх словах.

Словы, нібы ня мелі значэньня. Так, яны вымаўлялі іх, як саблісты ці рапірысты абменьваюцца ўдарамі, уколамі. Пікіраваліся словамі, якія скакалі па каменных прыступках і бетонных сьценах будынку, а самі ў думках былі далёка ад імі нямюўленага. Абодва яшчэ маладыя і дужыя, як мне сёньня здаецца, яны ўжо тады былі не зусім жыхарамі зямлі. Нешта ўжо больш велічнае і значнае было за іх плячыма. І абодва яны як бы прымервалі, яшчэ мо і не асэнсаваную імі будучую сваю велічнасьць і значнасьць, пасьмяротную ўжо, што лунала паміж лёгкасьцю блакітнага неба і адчувальнай напружанасьцю зямлі сярод задумлівасьці беларускага бабінага лета.

– Здалася табе тая Амерыка, – як папікаў, пасьмейваючыся, Быкаў.

– Багатая краіна, – вёў сваё Адамовіч, – але апроч косткі са свайго, панскага,

стала ніколі і нікому нічога ня дасьць.

– А ў нас тут перабудова пачалася: уверсе вецер, вецер, а ўнізе ціха, ціха...

– Наркаманаў у Штатах сапраўды шмат. Але, ведаеш, галоўнае не сустрэцца з імі позіркам, не паймацца вокам. І мець з сабой нападзатовае пяць даляраў, каб адкупіцца: даць яму грошай на яго дозу...

Вось прыкладна, пра што ішла гаворка і як яны паміж сабой размаўлялі: я слухаў і рабіў свае высновы. Асабліва пра позірк, пра тое, як не сустрэцца, не зазірнуць амерыканскаму наркаману ў вочы падчас ягонае ломкі.

Я ўспомніў гэтую гаворку ўжо калі быў у Амерыцы. У Філадэльфіі, некалі сталіцы ЗША, а цяпер, на першы погляд, горадзе ціхім і нават патрыярхальным, у які мы паехалі з Нью-Ёрку на экскурсію. Лётам праляцелі па шматлікіх музеях, ад нязвыкласці наведваньня якіх я больш, пэўна, разгубіўся, чымсьці вынес нешта запамінальнае. Амерыка наогул забівае чалавека музеймі, памяццю сваёй ужо і не такой вялікай гісторыі. І мімаволі хочацца ўскрыкнуць: бедная ты бедная, Радзіма. Адзінае, што табе могуць тут з гонарам паказаць – гэта сьвінарнікі ды кароўнікі: і сёння, і ў той перабудовачны час, пра які ідзе гаворка – і толькі дзе-нідзе пракінецца сьціпленкі краязнаўчы музейчык, абабраны, што ліпка, сталіцамі. І колішняму савецкаму чалавеку ды й сённяшняму невядомай нацыянальнасьці і краіны супрацьпаказана бываць у амерыканскіх музеях. Яны там адразу чамярэюць і потым доўга трызьняць чужым і неспазнаным.

Вось і я ачамярэў ад музеяў Філадэльфіі, апошнім з якіх, па сённяшнім маім ўяўленьні, быў ці не музей сучаснага выяўленчага мастацтва. Нешта бясконца сюрэалістычнае, мадэрнісцкае і авангардысцкае. Я выляцеў з таго мадэрну і авангардызму, нібы мне там у дзьве нагі наладзілі добрага высьпятка, а калі без сюрэалізму – то нават і падсрачніка.

Гэтым я зусім не хачу сказаць, што сучасны мадэрн мне не спадабаўся, наадварот. Дзе б я яшчэ мог з ім сысьціся ў сябе на Радзіме? І нічога педэрастычнага, як у свой час Хрушчоў, я ў ім ня бачыў. Постмадэрн быў мне цалкам рэалістычны, хаця і не прывабліваў. Больш выклікаў адмаўленьне. А часам і нудоту: што на люстэрка наракаць, калі... Так, гэта быў твар бягучага нашага стагоддзя і блізкага ўжо новага тысячагоддзя. З кроўю, сукравіцай і гноем, на палатне сучаснага жыцця. З пашкамутаным выбухамі мінаў і снарадаў жалезам, жалязяччам авія- і аўтакатастроф. Чалавека амаль не было, толькі нейкія фрагменты яго: вока, вуха, пуп, геніталіі.

Пакуль мае суайчыньнікі, зацікаўлена плюючыся, успых лялі гэтае ня наскае членістапалавое мастацтва, я ціхенька пакінуў будынак музею. Амаль ва ўсім, што там мелася, адчувальная была пагібель. Пагібель мастацтва, сонечнага сьвятла і сьвятла чалавечай душы і думкі. Чарнобыль, які ўжо адбыўся. Камуністычны Чарнобыль часоў перабудовы параднёны са Сталінградам – бясконца гераічнай сталінскай старонкай гісторыі. Тады і цяпер, даўно і нядаўна, у Сталінградзе і Чарнобылі, у першую чаргу ратавалі жывёлу. Вось і дамагліся, уратавалі жывёльнае ў чалавеку, як здолелі, бальшавічкі, паспрыялі стварэньню педэрастычнага мастацтва. А цяпер у першых шэрагах за яго чысьціню.

Мне было і сумна, і горка. А адначасова неяк і шчымліва-сьветла на душы. Хаця неба нада мной спрэс толькі чужое, як і зямля, і граніт на набярэжнай, і бязьмежнасьць вады, чужой вады, чужога акіяну, як і каменю, на які я прысеў, – усё гэта мяне супакойвала і ўлагоджвала.

Ня ведаю, ці бывае ў Амерыцы бабіна лета. Абдзелены ці не на яго амерыканцы, я тут, у Філадэльфіі, адчуваў яго. Прысутнасьць ласкавага беларускага лета на чужужаніне. Яно выходзіла з вады на бераг, ішло ў скверы і паркі з блакітных глыбіняў акіяну, ракі. Палескай самотнай журбой і тугой абдымала дрэва і сьцішвала нораў нахабных, незлічоных у Філадэльфіі вавёрак, якіх, дзіўна, ніхто не адлоўліваў, ня вёз на жывадзёрню, як у нас катоў і сабак, ня дбаў пра футра жонцы ці дачцэ

і шапку сабе, а карміў з рук, з кішэняў арэшкамі і папкорнам. І журлівая смуга ціхенька прыпадала да неверагодна чыстага блакіту неба, казытала яго празрыстым вэлюмам, зацягвала, засмужвала вока. І недзе далёка-далёка над невялікімі прамысловымі горадамі тужліва крычалі нябачныя адтуль, дзе я сядзеў, жоравы, якіх, як гэта ні страшна гучыць, у нас уратаваў Чарнобыль. Людзі сталі меней іх нішчыць і ганяць, апраменены лес бярог іх ад людскога вока. І я, як некалі ў дзяцінстве, слухаў тады кліч амерыканскіх жораваў, і мне было хораша, так хораша.

І раптам мяне скаланула, працяла хваля датыкальнага жывёльнага страху. Ён напаўзаў і агортваў мяне аднекуль з правага боку, якім я быў павернуты да тратуара набярэжнай. І гэты страх прыгаломшваў ня толькі мяне, але вымушаў неяк пасабліваму біцца сэрца, выразна, сьцішана і мерна, такімі ж вымеранымі штуршкамі пульсавала ў целе і кроў, толькі яна была чамусьці халодна-ледзяная, пэўна, ад гэтага яе халаду я адчуў, як пачынаюць падымацца дыбам валасы.

Усё гэта было ўжо некалі перажыта мною і, пэўна, даўно перажыта. Бо я ня мог успомніць: калі, калі і перад чым ці кім я так дранцьеў і губляўся. Перад вачыма мільганула нешта шэрае, безаблічнае...

І я ўспомніў. Нават ня ўспомніў – здагадаўся.

Я адчуў прысутнасць і набліжэнне зьвера. Кінуў вокам наўкола. Ніякага зьвера нідзе. Але ж ён быў тут, і з кожным імгненнем усё бліжэй да мяне. У тым, што гэта так, я мог паклясьціся дзяцінствам, з глыбіні якога аб гэтым мне падказвала памяць.

Я яшчэ раз аглядзеўся і ўбачыў.

І першым памкненнем было неадольнае жаданьне зьбегчы, уцячы. Гэта была таксама навука, якую выклалі мне перад паездкай у ЗША: чужая краіна, чужыя людзі, чужыя норавы і звычкі. Хай паразьдзіраюць адно аднаго, галовы, чэрапы патрушчаць – не твая справа, ня лезь. Памятай першы, адзіны і самы лепшы нават на радзіме прыём: ногі ў рукі і гоцца-драла-лацаца.

Але ўжо ў наступную хвіліну я забыўся пра гэты найлепшы з прыёмаў. Я ўспомніў ваўка на беразе канавы насупраць сябе, авечку, якую воўк закінуў спачатку сабе за сьпіну, а потым яна сама пабегла за ім. Успомніў пякучы і хваравіты свой жаль, няздзейсьненае зазірнуць у вочы зьвера. Толькі цяпер гэта жаданьне не было ўжо зусім дзіцяча бязглуздым, як колісь у маленстве, ня распачна інстынктыўным. А цалкам асэнсаваным, даросла высьпелым, разважлівым.

Па-першае, ува мне проста прагнуўся інстынкт вечнага паляваньня, якога чалавек ніколі ня здольны пазбавіцца. А па-другое, я хацеў зьведаць сілу зьвера і выпрабаваць сябе. Супрацьстаяць зьверу, калі наогул гэта дадзена чалавеку, процістаяць чужой першабытна-пячорнай сіле. Зазірнуць, зьведаць, вымераць тую зьвярыную сілу і не адвесьці вачэй. І хай будзе што будзе. Так напраўлялі, вучылі мяне дома, у дзетдоме, ФЗУ, у шахце, у тайзе і перад пісьмовым сталом. Вучылі, хаця гэтай справе чалавека і няварта вучыць, бо такое перадаецца яму з малаком маці і з першым чалавечым словам. Ад нараджэньня даецца. А каму ўжо ня дадзена, то... Так, гэтаму ня вучаць.

Я падняўся з парапету набярэжнай і адразу ж убачыў яго. Самы звычайны чалавечак, інтэлігент, у не да канца зашпіленай белае сарочцы з закасанымі рукавамі і акулерах, пры партфелі, крыху спатыкаючыся, ішоў насустрач мне. Чалавек, які прывык насіць партфель і акулеры, прывык гнуцца, сутуліцца, праводзячы, пэўна, нямала часу за пісьмовым сталом пры электрычным асьвятленьні. Ён разгублена бег вачыма па тварах сустрэчных людзей, але тыя толькі прыбаўлялі кроку і старанна пазьбягалі яго позірку. Імкнуліся глядзець у неба, сабе пад ногі, некуды ўбок, толькі ня ў вочы чалавека.

Зацкаванага, прыгаворанага ўжо чалавека. І ён, здаецца, ужо зьмірыўся з прыгаворам. Зьвер ішоў адзяду сьлед у сьлед за ім, дыхаючы яму ў патыліцу. І не адзін. Ваўкоў-загоншчыкаў было аж тры. Першы – неабдымны, як з галівудскага кіно

негр, другім быў паджары, кашчавы, наколькі я быў здольны разабрацца, пуэрта-рыканец, трэці ж, па маім меркаваньні, какавашакаладны і жвавы, рухома пераліўны, што ртуць, мулат. Яны ўжо не сумняваліся ў сваёй сіле, у тым, што здабыча не міне іх, нікуды не зьбяжыць. Яна ўжо іх.

Якая сіла, што вымусіла мяне зрабіць крок насустрач прыгаворанаму, і ня проста зрабіць крок, а ўзняць і разьвесці рукі, абняць яго, я ня ведаю зараз.

Так было, так імгненна адбылося. Чалавек таксама абняў мяне, утыкнуўся, схаваў на маіх грудзях свой успатнелы – я адчуў гэта – твар. Ад яго крыху патыхала гарэлачкай, дарагім адэкאלонам, сьвежасьцю чыстай і толькі што адпрасаванай бялізны і жахам. Не выпускаючы з абдымкаў, я з-за шыі мужчыны, з цяжкасьцю перамагаючы жах свой, зірнуў на замежных гарадскіх ваўкоў. Зірнуў, хаця гэтага мне якраз цяпер і ня трэба было рабіць, бо вочы мае ўжо гатовы былі выскачыць з вачніц. Але я павінен быў гэта рабіць, каб паважаць сябе на радзіме. І я зрабіў.

Не магу сказаць, як ухіляюцца людзі ад кулі, які спрыт на гэта трэба мець. Тройца яго мела. Вочы кожнага з трох суладна міргнулі некуды, пабеглі, пабеглі. Як праваліліся. І ўжо ў наступнае імгненьне, трымаючы на адным месцы галовы, яны крутнулі торсам і абышлі нас па тратуары.

Мужчына пацёг мяне за сабой да прыступак набярэжнай, якія вялі да вады і хаваліся ў ёй. Мы селі на тые прыступкі і доўга маўчалі. Першым загаварыў ён. Маёй ангельскай хапіла, каб зразумець, што ён дзякуе мне. Хапіла яму і мне паразуменьня і слоў на ўсю далейшую гаворку. Куды цяжэй было растлумачыць яму, хто я такі і адкуль.

- Рашэн? – радасна пытаўся ён у мяне.
- Ноў, – адказваў я.
- Юкрэйн? Сайбірыя?
- Ноў, ноў, – адмаўляўся я. – Белрашэн!

Такой краіны ён, відавочна, ня ведаў. І тады я, як заўзяты паліглот 5-га «В» класу вясковай беларускай сямігодкі пачаў яму тлумачыць, амаль на ўсіх мовах сьвету, хто я такі.

- Бела, Бела Рутэнія!
- А, – здагадаўся нарэшце ён. – Полонія!
- Ноў Палонія. Белрашэн.

Не, не дарэмна гаворыць пра тупых амерыканцаў Міхаіл Задорнаў. А тут быў тупы і я. Пачаў на бліскучым, вымытым шампунем асфальце, маляваць яму геаграфічную мапу Еўропы. Амерыканец аказаўся пры крэйдзе, прытым каляровай. Як я зразумеў, быў ён суднабудаўніком і выкладаў недзе ў коледжы. Перахапіў мел і пачаў дапамагаць мне нанова тварыць Стары сьвет. І гуляўся з ім па марах і ўсіх акіянах, як Калумб, адкрываючы Амерыку і думаючы, што гэта Індыя. Мы намалівалі з ім Каспійскае і Чорнае мора, Волгу і Дняпро. Усадзілі паміж імі маю Беларусь і Юкрэйн.

- Полонія, Полонія!
- Сам ты, дурань, Палонія, – пярэчыў я, – Беларутэнія!

Тады ён ня вытрымаў. Канчаткова адабраў у мяне крэйду, узяў руку і пачаў цягнуць за сабой. І тут зноў жа я аказаўся на вышыні.

– Гоў хоўм, – запрамаўляў ён, паказваючы на бутэлечку ў глыбіні партфеля. Я зразумеў, што ён кліча да сябе дамоў, каб па нашым звычаі пасядзец і ўзяць чарку і давесці адно аднаму, хто мы і адкуль. Я адмовіўся ісьці да яго дамоў. Савецкія людзі па адным у госьці да замежнікаў ня ходзяць. Адмовіўся, і сёньня яшчэ шкаду, хаця наш куратар, палкоўнік КДБ, ад імя Радзімы і ўхваліў мяне за тое, што я дачакаўся групу, дарэчы – двух будучых міністраў нашай краіны – і яго – мастацтвазнаўцу ў цывільным.

– Ты паступіў вельмі правільна, – сказаў ён мне. – Як сапраўдны савецкі чалавек.

А мне, вечнаму дзетдомаўцу і фабзайцу, стоячы перад каляровай картай Старога сьвету, двума будучымі міністрамі і сапраўдным палкоўнікам, было зусім не салодка ад яго ўхвалення. І сумна. І распачна, як і тады, у дзяцінстве, у час,

Калі цукру не было зусім

Казка 46-га году

Замест пралогу

Быў, быў такі час, калі не было ня толькі цукру, але і солі. І бедны чалавек, паляшук той жа, ня ведаў, што літаральна сядзіць на солі, як белы мядзведзь сярод Ледавітага акіяну на айсьбергу ці сьнежны чалавек на самай высокай горнай вяршыні сьвету. Сядзіць, бядуе, хаця солі той у яго, мазырскай ды старобінскай, салігорскай ды петрыкаўскай хапае, каб пасаліць увесь белы сьвет. І не адзін раз – кожнаму зайцу ці ваўку ўсё жыццё хвост можна пасыпаць. Але ж ягоная соль была схаваная некім ад яго глыбока ў зямлі. Ён абыходзіўся звычайным попелам з печы, калі меў хату і печ, а не – дык з вогнішча ў куранях. Пра цукар увогуле даўно ўжо і думаць забыўся. А дзеці і ня ведалі, што ён ёсьць.

І прыйшло вызваленне, пагналі немцаў. І адзін з вызваленцаў, расейскі афіцэр, ашчасьлівіў беларускага хлопчыка драбком цукру. А хлопчык і ня ведаў, што гэта такое, што ён павінен рукі таму афіцэру за гэта цалаваць. Думаў, просты каменьчык такі, толькі ж беленькі. Таму што ў той час у хлопчыкаў ваеннай ды і пасьяваеннай пары была такая гульня – у каменьчыкі.

Прайшоў час, што стала з хлопчыкам, які атрымаў у вайну драбок цукру, невядома. А афіцэр, што ашчасьлівіў яго цукрам, выйшаў у генералы. Генералы ад літаратуры. Вадзім Кажэўнікаў прозьвішча яго. Сёньня вядомы больш як ганіцель А. Т. Твардоўскага. А менш – як літаратар і рэдактар часопісу “Знамя” – антыпод часопісу “Новый мир”.

Наязджаючы ў Беларусь, у Менск, на шматлікія тады літаратурныя вячоркі, Кажэўнікаў упадабаў узгадваць пра тое, як ён дзяліўся цукрам з бедным беларускім хлопчыкам. І столькі ён пра гэта ўсюды нагаварыў, столькі паўтараў усюды, што ўжо другі даваеннага нараджэньня, па ўзросьце мо і равесьнік ашчасьліўленага бедака, купіў у краме торбу цукру. І калі генерал ад літаратуры чарговы раз у красках апісаў шчымлівую гісторыю, падняўся да яго на сцэну і ўрачыста паднёс, падарыў яму торбу цукру. Ад імя таго невядомага хлопчыка, свайго дзяцінства. І ўсяго ўдзячнага беларускага народу.

Звалі хлопчыка Іванам. Ён стаў Народным пісьменьнікам Беларусі.

Іван Гаўрылавіч Чыгрынаў.

Але гэта была зусім не казка. А толькі прыказка пад пытаньне: ці ня час і нам пакаваць торбы нашым дабрадзсям і рупліўцам, ратавальнікам і вызваляльнікам?

Сама ж казка пачынаецца во толькі цяпер.

Адбылося гэта на другое лета пасья вайны. Жылі-былі старая баба пад дзевяноста гадоў ды малы ўнук шасьці гадоў. І была ў іх курачка Раба. Сапраўды была, у дзень дала па яйку, калі ёй давалі, зразумела, што-небудзь клонуць. І больш у іх нічога не было. Хаця не – чаканьне было. Сына бабулі, што згарэў у танку пад Сталінградам, жывога яшчэ зяця, бацьку ўнука, што знаходзіўся недзе ў Берліне.

І ў той жа дзень унук з бабуляй хараша папрацавалі. Бабуля прыкмеціла, што да амбару, які стаяў на высокіх палях, вельмі ж бойка і гаварліва горнуцца куры. Прыбегла да сябе ў хату, выпарала з яе ўнука, дала ў рукі торбачку, павяла з сабой. Унук пашыўся пад амбар, пад аруд, дзе захоўваліся авёс з ячмянём. У арудзе была шчыліна, і зерне сыпалася долу. Куры зьмяшалі яго з пяском, але бачныя былі і

зярняты. Унук нагроб тых зярнятаў разам з пяском і курынымі катыхамі поўную торбачку.

У хаце было сьвята. Сьвяткавала курачка, сьвяткавалі ўнук з бабуляй. Усе трое, выбіраючы зерне з пяску, дружна клявалі яго. Бабуля асалавела і раздобрылася.

– Слухай, унучак, – сказала яна. – А ці не зрабіць нам сапраўднае сьвята? Ці не зварыць нам бабку?

– Вары, баба, бабку, – дазволіў унук. І ўзяліся яны разам гатаваць бабку. Больш, праўда, улягала бабуля, а ўнук надакучліва перашкаджаў, калі яна лупіла бульбу. І потым таксама. Лез увесь час пад рукі, задаваў недарэчныя пытаньні, бо і яму хацелася гатаваць бабку. Ён быў здольны сам палупіць бульбу. Умеў ужо гэта рабіць, але бабуля не дазваляла. Вельмі ж тоўстыя атрымліваліся лушпайкі. Але ж за дзесяць кіламетраў ад бабулі з унукам жылі яшчэ шасьцёра ўнукаў бабулі. І раз на тыдзень нехта адзін з іх прыбягаў па лушпайкі. І бліжэй да лета бабуля ўсё часцей лупіла бульбу сама, як вась і зараз. Хутчэй паліравала, а не лупіла.

І лупленая бульба ляжала ў чыгунку роўна і гледзенька, як курыныя яйкі. Бабуля знайшла драчку і пачала драць бульбу. Бабуля парэзалася, і надзёртая ўжо бульба зрабілася ружовай. Тут унук ня выгрываў, адабраў у старой драчку. Унук, зразумела, таксама абадраў пальцы. Але гэта не пашкодзіла іх задуме. Надзёртая бульба сама па сабе рабілася ружовай, чырванела, варта было ёй толькі крыху пастаяць пасья таго, як з яе зьлілі ваду ў другі посуд, каб адстаяўся кружмал.

Бабуля прынесла з сенцаў, выкарпала ж там недзе, дзежку, у якой сярод парыжэлай солі схаваўся тоненькі шматок сала. Печ яны распалілі загадзя, і бабуля пачала смажыць сала. Яно так смакоўна скварчэла на патэльні, што ўнук прапанаваў бабулі:

– Баба, а давай мы бульбу і сала зьядзім паасобку.

У гэтым, пэўна, мелася рацыя, бо бабуля на імгненьне перастала завіхацца каля печы, задумалася. Але ўсё ж есьці бульбу і сала паасобку не дазволіла.

– Хлеба мала, – сказала яна. – А есьці проста так сала... Мы ўжо лепш прыгатуем бабку. Такую бабку. З сакрэтам.

– Ну, калі з сакрэтам, тады добра, – пагадзіўся ўнук.

І віўся сьляпіцай пад рукі, пакуль яна ўпраўлялася ў печы. Калі акна мыла шчарбаты гліняны гаршок, спавіты з бакоў і паверху тоненькім дротам. Апускала ў яго надзёртую бульбу і сала і яшчэ нешта, потайкам ад унука, брала з прыпечку, сыпала ў гаршок, прыгаворвала нешта шэптам і хрысьціла гаршок. І ўнук увесь час быў пад нагамі і каля яе рук. Яму запалі словы старой пра тое, што бабка будзе з сакрэтам. Ён хацеў яго выгледзець. Але дарэмна. Бабуля засунула гаршок у печ, накрыла яго патэльніай, зачыніла печ засланкай: няхай управас.

І ўнук з бабуляй селі на лаву каля вакна, чакаючы, пакуль бабка ўпрэе ў печы. І сядзелі каля таго вакна, спрачаліся, амаль біліся: упрэла ці не – гадзіны са тры. Недзе толькі апоўдні прыйшлі да згоды: павінна ўпрэць, хата ўжо не вытрымлівае, млее ад пахаў.

Бабка і сапраўды ўпрэла. Гаршок раскашаваў ад яе духу. Яго расьпірала ад радасьці. Ён нават спрабаваў выказаць гукамі тую радасьць, штосьці вышэптаў, мармытаў. Пэўна, прасіўся вонкі сакрэт. Унук, як заведзена, счакаў, пакуль бабуля зьесьць першую лыжку, і толькі пасья гэтага аплеў абедзьвюма рукамі драўляную ліпавую лыжку. Намерыўся ўзяць як ня ўсю бабку разам. Але падчапіў з краёчку. Дзьмуў па-даросламу, прыглядаўся, нехапатліва глытаў, аблізваў лыжку і глядзеў на талерку і ў гаршок зазіраў, падкладаючы сабе ўсё новыя і новыя порцыі. Стараанна здымаў з краёў гаршка хрусткія прыгаркі. Прыгаркі былі смачней за ўсё, але і бабка – за вушы не адцягнеш. Яе якраз упору пасьпелі выхапіць з печы, не пасьпела ацьвярдзець, схаліцца комам. Была ў меру наздраватая, у меру густая і вадкая,

трошкі шэранькая і рабенькая, як іх курачка. І ўнук з бабуляй не прыкмецілі таго і самі, як апрасталі гаршок да апошняга прыгарка. І мыць ня трэба.

– Усё, – сказала бабуля, пераварочваючы лыжку. – Управіліся.

– Як усё, управіліся? – здзівіўся ўнук.

– Ты ж сам бачыш. Усё. Гаршок пусты.

– А сакрэт? Сакрэт яшчэ. Забыла?

Бабуля пляснула рукамі, завохкала.

– Зьёў, зьёў унучак сакрэт і не прыкмеціў. Што ж гэта будзе?.. Што будзе?

Унук насупіўся і прыціх. Толькі калі бабуля прыбрала са стала спытаўся:

– А што будзе, баба, што бывае, калі зьядаюць сакрэт?

– А я і ня ведаю, – адразу ж адгукнулася тая. – Цуд, чуд, пэўна, будзе.

Унук порсьценька споўз з лавы і выхапіўся на двор. Сеў на прызбу, на разва-рушаную, але не прыбраную з зімы кастрыцу. Пачаў чакаць, пэўна ж, цуду. І цуд ніколі ж не затрымаўся, адразу ж зьявіўся яму. З кастрыцы, з-пад хаты вы-паўзла старая-старая, жоўтая ўся, выпетраная важыха з пяццю маленькімі вожыкамі. Выйшла, пэўна, сама пагрэцца і пагрэць на сонцы сваіх дзетак. І грэліся яны не баючыся хлопчыка. Месца хапала, і хлопчык грэўся разам з імі на сонцы, выставіўшы яму голы і сыты живот.

Вось такая бабуліна бабка з сакрэтам. Бабка тых часоў, калі цукру яшчэ і ў паміне не было. І большай смакаты я ніколі нідзе ня еў. Сакрэт пайшоў на той сьвет разам з бабуляй. Яна панесла яго туды на сто трынаццатым годзе жыцця. Калі ўнук не пасьпеў яшчэ набрацца розуму.

* * *

На схіле дня я вяртаўся з лецішча дамоў, у горад. Дарогі мне заставалася зусім небагацька, кіламетраў з дваццаць, як стрэліла задняе кола. Запаскі не было, яна сканала нашмат раней, а новую я не прыдбаў, бо дурань і кішэні пустыя. Адбылося гэта напрыканцы тыдня. І было ўражаньне, што ўвесь Менск укінуўся ў легкавікі і кінуўся ў прочкі з гораду. Дарога, здавалася, стамілася і стагнала ад руху, яна раўла, як паранены зьвер. Расьцяты аўтамабільнымі страшылкамі, я выйшаў са свайго «Мерседэсу» імя Ленінскага камсамола без спадзяваньня на тое, што нехта спыніцца і дапаможа мне, з добрай душы дасьць мне пад нейкі заклад кола. Ды й закладаць мне было нечага, хіба што жонку ці ката. І я безнадзейна стаяў на дарозе, зачараваны рухам. Разы са два, праўда, і для прыліку болей паспрабаваў ускінуць руку. Вынік зразумелы.

– Татарын, здымі цябецейку, – выгукнула з машыны жонка. – Яны баяцца твайго бандыцкага аблічча.

Я падумаў, што яна мае рацыю. Я сапраўды быў у цябецейцы: як хадзіў па горадзе, так і сеў за руль. Дзіка, але проставалосаму мне пашанцавала ўжо на трэцім ці чацьвёртым легкавіку. Больш за тое, кіроўца, малады хлапчына, на выгляд акрабат ці гімнаст, зграбны і напампаваны, як сучасны новы беларус, бяз доўгіх словаў адразу ж кінуўся ў багажнік свайго «Рэно», дастаў запаску і сам пацягнуў яе да майго ўжо добра струхляўленага легкавіка. Яна, зразумела, не падышла. «Рэно» і «Масквіч» савецкіх часоў – конь і трепетная лань.

– Извини, отец. Извини, ничем не могу помочь...

Я ашалела стаяў на шасейцы. Пра большую дапамогу я і ня марыў. І цяпер ужо амаль патрабавальна пачаў ускідваць руку ўгару. Адразу ж спынілася «Волга», хаця я і ня надта прагнуў гэтага: абутак яе ніяк ня мог падьсьці майму здарожанаму каню. Кіроўца дастаў мабільны тэлефон, спытаўшы, ці ёсьць знаёмыя аўтамабілісты ў Менску. Званкі нічога не далі. Тады ён узяў маё прастрэленае кола, укінуў яго сабе ў багажнік і сказаў, што павязе яго ў горад, у шынамантаж. Я прызнаўся, што грошай у мяне на гэтую аперацыю няма.

– Нічога, – сказаў ён. – Маіх павінна хапіць.

І я застаўся чакаць на дарозе. Ужо была ноч, калі ён вярнуўся і бездапаможна раззьвёў рукамі:

– Шынамантаж усюды зачынены...

Жонка ўгадала тэлефон хуткай аўтамабільнай дапамогі. Ён па сваім мабільніку пачаў званіць і дазваніўся.

– Колькі будзе каштаваць ваша дапамога? – спытаўся ў таго, хто яму адказаў.

– Тысячаў каля сарака, – пачуў і я.

Ён узарваўся:

– Дык гэта ж ці ня новае кола. Вы што, з глузду зьехалі...

Я быў годны ўжо і на сорок тысячаў, але ён адключыў мабільнік.

– Едзьце на вобадзе. Вашая пакрышка ўсё роўна такая, што за яе і тысячы не дадуць...

У мяне не было словаў. Дзякаваць яму нават ня мелася словаў. Я ўжо добра ведаў час і людзей сёньня. Гэта раней сусед выглядаў суседа ў акно, каб паклікаць яго ў хату да сябе і пачаставаць. А сёньня зранку замыкае брамку, каб ніхто не завітаў, не папрасіў чаго-небудзь.

– Хто вы, адкуль вы такі?

– Чалавек, – здзіўлена адказаў ён. – З вёскі Тарасава. Старшыня калгаса. Сьпяшаўся хоць сёньня раней прыехаць дадому, ды вось забавіўся, здаецца... Імя? Віталій Адамавіч Сташук... Едзьце не сьпяшаючыся, на першай-другой перадачы. Начаваць будзеце ў сваім ложку.

І я паехаў, задаволены і радасны. Бо з самага пачатку ведаў, падрыхтаваўся, што менавіта так давядзецца мне чыкільгаць сёньня дахаты. Цяпер жа да гэтай падрыхтаванасьці дадалася і асалода веданьня, што людзі на зямлі яшчэ не зьвяліся. Ёсьць яны і ў Менску, і па-за Менскам, нават на вялікай дарозе.

І так мне было хораша той жнівеньскай ноччу. Хораша і на душы, і ў думках. Хаця думаў я пра горкае: да чаго ж гэта мы дайшлі, куды прыдзем. А яшчэ пра тое, што я бачыў зусім нядаўна, якраз перад тым, як выправіцца ў дарогу з лецішча дахаты. Бачыў, як ластаўкі лашчаць перад выраем скалечаны сьпякотаі сад. Завісаюць над кожнай сьпярэшчанай заўчасным надыходам восені галінкай. Як трымяць іх распушчаныя хвосцікі. Як хуценька-хуценька перабіраюць яны крыльцамі, нібы жадаючы ўзяць у абдымкі дрэва, ушчамляюцца ў яго павуцінкамі кіпцюрыкаў, выпроставаць іх і разьвітальна хаваюць, як дзеці, яшчэ непрывучаныя нешта хапаць і трымаць, выпроставаюць і расьціскаюць пальцы. І ў дзіцячай руцэ, і ў ластаўчыных лапках безьліч цеплыні і дабрыні, згубіўшы якую сёньня гібее і гіне сьвет і чалавек у ім. Гіне, страціўшы дабрыню ў пагоні за цукрам, бясконцай адной толькі асалодай жыцьця, зьвіхнуты, перакулены сваёй жа нікчэмнасьцю і ўбогасьцю. І падменаі самога сябе.

Я застаюся там, у дваццатым стагоддзі. І гэта ня прыхамасьць і не гульня ці брахня словам. Я ёсьць і крыху яшчэ застаюся, таму што ў мяне было гэтае дваццатае стагоддзе. А ў ім маё дзяцінства. І я цалкам там, дзе быў яшчэ не падменены і не надкусаны. І гэта не бяды, што там не было цукру. Няхай лепш яго і ня будзе, але буду я.

І ніхто не забароніць піць пустую гарбату. Ніхто мяне ня будзе вучыць, як трэба правільна сьпаць цукар, ня будзе павучаць, чаго нельга рабіць супраць ветру. Буду рабіць тое, чаго просіць, чаго прагне душа.

Яе ўжо ніхто ня выправіць. Ніхто нічога ня здолее забараніць.

Я ўжо ня тут і ня з вамі.

Жнівень 2002